

SZOCIÁLIS TANULÁSELMÉLET ÉS FÜGGŐSÉG

A filozófiai alapoktól Banduráig (2. rész)

BARÁTH NOÉMI EMŐKE

A kölcsönös determinizmus modelljében Bandura amellett érvelt, hogy a viselkedés, a személyes tényezők és a környezet funkcionálisan összefüggnek egymással. Pavlov és Skinner állításait megismételve azt állította, hogy a környezeti események a hagyományos kondicionáló folyamatokon keresztül befolyásolják a viselkedést, de ez az esemény megváltoztatja az egyénen belüli személyes tényezőket is úgy, hogy egy hasonló esemény egészen más módon befolyásolhatja a viselkedést, mert új organizmus jött létre. Valójában a modell szerint az egyén ún. „állandó evolúciós állapotban” van. A modell három összetevője közötti funkcionális kapcsolatok változása a modell bármely pontján bekövetkezhet, ami a személyes tényezők, a környezet és a viselkedés közötti, folyamatosan fejlődő funkcionális kapcsolatokhoz vezet. Ha ezeket a kapcsolatokat a kábítószer-függőséggel összefüggésben vizsgáljuk, akkor nyilvánvalóvá válik egy olyan keret, amely feltárhatja a függőség összetettségét és a kezeléssel szembeni ellenállást is (Smith, 2020).

Bandura modelljéből kölcsönözve a „kábítószer-használat” az érdeklődés kritikai magatartásának tekinthető. Mind az egyénen belüli személyes, mind az azon kívüli környezeti tényezők közvetlenül befolyásolják a droghasználat valószínűségét. Sőt, mindhárom tényező kölcsönösen befolyásolja egymást, ami folyamatosan fejlődő funkcionális kapcsolatokhoz vezet,

amelyek közvetlenül és közvetve is befolyásolják a kábítószer-használatot. Ezzel a modellel négy olyan alapvető kérdést lehet megválaszolni, amelyek központi szerepet játszanak a függőség fenomenológiájában. Ezek közül az első három faktort ismertetjük részletesebben.

A függőség nem megszüntethető dimenziói

E modell szerint a függőség nem kiküszöbölhető dimenziói azok, amelyek:

- a kábítószer-használathoz,
- a szerhasználó személyes jellemzőihez,
- a környezetben, különösen a társadalmi környezetben működő esetlegességekhez kapcsolódnak.

Ezek a különböző szinteken működő dimenziók kölcsönhatásba lépnek egymással, így különbségeket hoznak létre az egyes egyének droghasználatában.

Például egy személy genetikai háttere, a gyermekkori traumákkal való érintettsége (Cole és mtsai, 2018), a pszichiátriai betegségek és a korai kábítószer-használat (Yue, 2018) mind befolyásolhatják a kábítószer-használatot a függőség minden fázisában, és a felépülés során is. Hasonló módon egy személy aktuálisan körülvevő környezete közvetlenül befolyásolja a kábítószer-használat valószínűségét azáltal, hogy meghatározza a kábítószer-használatot befolyásoló körülményeket. Ezek közé a körülmények közé tartoznak a hozzáférést korlátozó vagy enyhítő törvények és rendeletek, a kábítószer árak, valamint a kábítószer-használattal kapcsolatos információkkal való találkozás. Valójában a kábítószer-használat egyik legerősebb (előre)jelző faktora a kortársak droghasználati magatartása (Bahr et al., 2005; Walden et al., 2004). Például a magatartásban az utánzás erős szerepet játszik, mind a kábítószer-használat mennyiségében, mind pedig mintázatában. Bizonyítékokat

találtak arra is, hogy **a társadalmi megerősítés fenntarthatja és fokozhatja a kábítószer-használatot** (Fazzino et al., 2018).

Az a hatás, amelyet más személyek gyakorolnak az egyén kábítószer-használatára, közvetlenül összefügg a fizikai közelségükkel – a párkapcsolati partnerek, a családtagok és a közeli barátok vannak a legnagyobb hatással a droghasználatra (Salvy et al., 2014). A kábítószer-használat funkcionálisan megváltoztatja a szervezetet, ami növeli annak valószínűségét, hogy az egyén a jövőben kábítószerrel fog fogyasztani. Hasonlóképpen az ismételt szerhasználat befolyásolja az egyén társadalmi környezetét. Például a szerhasználat és a függőség negatív hatással van az intim kapcsolatok minőségére, a háztartási kapcsolatokra és a család dinamikájára (Center for Substance Abuse Treatment, 2004). Ezen túlmenően a szerhasználat a csoporthoz való kötődés megváltozásához vezet, mivel a személy kilép a születési csoportokból, és belép olyan csoportokba, amelyek nyitottabbak tagjaik kábítószer-használatára.

Amikor a társadalmi környezet oly módon változik, hogy az egyén olyan társadalmi csoportokhoz kapcsolódik, amelyek az absztinencia helyett a kábítószer-használatot hirdetik, tovább növekszik annak a valószínűsége, hogy a személy idővel fokozza kábítószer-használatát.

Elméletek integrálása

A szociális tanuláselmélet és a kölcsönös determinizmus lehetővé teszi a függőség kritikus dimenzióinak egy megfelelően átfogó, integrált modellbe történő értelmezését a további vizsgálódáshoz. A személyes tényezők és a környezet kábítószer-használatra gyakorolt közvetlen hatásai mellett a modell olyan közvetett utakat is javasol, amelyeken keresztül ezek a tényezők mindegyike befolyásolhatja a használatot. Például a környezetben zajló stresszes események, beleértve a közvetlenül a kábítószer-használat által okozott stresszes eseményeket (pl. egy közeli kapcsolat elvesztése), közvetlenül

befolyásolhatják a személyes tényezőket (pl. depressziós epizódot váltanak ki), ami viszont tovább növeli a szerhasználatot.

Hasonló módon a személyes tényezők, beleértve a kábítószer-használat által közvetlenül kiváltott személyes tényezőket (pl. szer okozta mérgezés), közvetlenül befolyásolhatják a környezetet (pl. munkahely elvesztése), ami tovább fokozza a kábítószer-fogyasztást. A függőségnek ez a modellje átfogó, mivel magában foglalja a kábítószer-használat kritikus meghatározóit, és elismeri azok okozati szerepét az addiktív viselkedésben. A modell integratív, mivel elmagyarázza, hogy ezek a meghatározó tényezők hogyan lépnek kölcsönhatásba egymással a kábítószer-használat további ösztönzése és a függőség valószínűségének vagy súlyosságának növelése érdekében. Ebben a modellben a függőség egy krónikusan fejlődő rendellenesség, amelyben a drogfogyasztás valószínűsége folyamatosan növekszik vagy csökken, több belső és külső tényező alapján. Valójában a közvetlen társadalmi környezet legalább ugyanolyan, ha nem nagyobb hatással van a kábítószer-használat valószínűségére, mint bármely korábban fennálló neuropszichiátriai állapot. A modell által kínált alapfeltételek tehát alapot adnak a függőség fenomenológiájának jobb megértéséhez, valamint a megelőzési és kezelési megközelítések kidolgozásához.

Az integráció legjobb módja

A társadalmi tanuláselmélet és a Bandura-féle kölcsönös determinizmus-modell keretet adnak az addiktív folyamatban ok-okozati szerepet játszó kritikus dimenziók integrálásához. Ez a modell egyedülálló előnyökkel rendelkezik, mivel elismeri, hogy az egyes összetevők nemcsak közvetlen és okozati szerepet játszanak a függőségben, hanem közvetlenül kölcsönhatásba lépnek a másik két összetevő mindegyikével, hogy növeljék vagy csökkentsék a függőség valószínűségét. Következésképpen azok a beavatkozások, amelyek egy komponenst céloznak meg, hatással vannak a modell összes

többi komponensére, amelyek kölcsönösen visszacsatolják a beavatkozás által megcélzott eredeti komponenst. Ez a modell egy dinamikus szemléletet képvisel, amely felismeri, hogy a függőség egy folyamatosan fejlődő rendellenesség, amelynek kritikus jellemzői állandóan módosulnak és átrendeződnek a folyamatosan változó környezet és szervezet hatására. A függőség kölcsönös determinizmusának triadikus modellje által biztosított egyedülálló érték a különböző szinteken működő csomópontok közötti funkcionális kapcsolatok jellemzésében rejlik. A személyes tényezők végső soron biológiai természetűnek tekinthetők, összetett kognitív folyamatokat eredményeznek, amelyek értelmezik és értékelik a lehetséges viselkedési eredményeket. A nyílt viselkedések fizikai természetűek, a külső környezetre hatnak, hogy funkcionálisan megváltoztassák a jövőbeli viselkedések következményeit, növelve vagy csökkentve annak valószínűségét, hogy a jövőben ugyanaz a viselkedés bekövetkezik. A külső környezet átfogja a fizikai világot, amely magában foglalja a drogokat és az azokat használó embereket. A kábítószer képes megváltoztatni a neurobiológiai közeget, ami viszont befolyásolja azokat a kognitív folyamatokat, amelyek értelmezik és értékelik használatuk értékét. A személyek egyediek abban a tekintetben, hogy saját kölcsönös determinizmusuk hálózatában élnek. Akkor, amikor két hálózat találkozik a társas érintkezés során, mindkét egyén örökre megváltozik, mert immár közös környezetük van, amely funkcionálisan meghatározza egymás viselkedését. A külső környezet közvetlenül, vagy közvetetten hathat a viselkedésre a kognitív feldolgozást követően. A reciprok determinizmus modell lehetővé teszi, hogy a viselkedés motivációs aspektusait a következményei határozzák meg – a pozitívan megerősített viselkedés megerősödik –, ami a jövőbeni valószínűség, gyakoriság, arány és/vagy intenzitás növekedésével tükröződik. A modell azt állítja, hogy a választás azon a szinten történik, ahol a kognitív tényezők értelmezik és értékelik a különböző lehetséges kimeneteket. Az egyén különféle okok miatt dönthet úgy, hogy kezdetben drogot használ (pl. kulturális gyakorlat, társadalmi befogadás, kíváncsiság). Nyilvánvaló

negatív következmények hiányában a kábítószer-használat pillanatnyi következményei felülmúlhatják a drogfogyasztás hosszútávú következményeit.

A drogok közvetlenül- és ebben az értelemben biokémiailag- is hatnak a motivált viselkedést irányító biológiai rendszerekre. Következésképpen, ha a kábítószer-használat folyamatosan fennáll, a viselkedési eredményeket értékelő kognitív folyamatok fokozatosan csökkennek a kábítószer beadásához vezető viselkedés motivációs aspektusaihoz képest. Ez a magyarázat hasonló a kábítószer-függőség ösztönző-motivációs elméleteiben felvázolt magyarázatokhoz, és általában összhangban van más, az anhedóniát és a stresszt is belefoglaló mai addikcióelméletekkel (pl. Koob-Mason, 2016). A reciprok determinizmus modelljében a viselkedést továbbra is az egyéni belüli és külső tényezők határozzák meg, de a viselkedést irányító funkcionális kapcsolatok patológiássá válnak a függőség során, ami káros következményekkel jár az egyénre és a társas környezetére nézve. A függőség középpontba helyezése ebben a modellben megmutatja, hogy a függőség nagyobb, mint a részek összege. Azok a tényezők, amelyek ok-okozati hatást gyakorolnak az addiktív viselkedésre, nem egymástól függetlenül működnek, hanem egy komplex hálózat részét képezik, amely mind közvetlenül, mind közvetve a végtelenségig befolyásolja az addiktív viselkedést. A függőség spirálja valós. Amint ezek a tényezők elkezdik kiváltani a függőséget okozó viselkedést, egymásra épülő események sorozata kezd kibontakozni, minden esemény tovább növeli a kábítószer-bevitelt, és a többi esemény még hatékonyabbá teszi a kábítószer-használat további növelését.

Ez nem azt jelenti, hogy az önrendelkezést a függő elhagyja. Bandura azzal érvelt, hogy az ágenciát az intencionalitás, az előrelátás, az önreaktivitás és az önreflexió határozza meg. Ezen kívül:

- az ágencia az egyén szintjén működik (azaz egy személy közvetlenül fejt ki saját befolyását a környezetre),

- a proxy (vagyis egy személy közvetetten befolyásolja környezetét a másik személlyel való kommunikáción keresztül) és
- a kollektív (azaz a személyek csoportja) szintjén működik, ahol az emberek egyesítik erőforrásaikat, hogy befolyásolják környezetüket.

Valójában Bandura egyértelműen kijelentette, hogy „nincs abszolút szabadság” és „az emberek nem működnek autonóm egyénként” (Bandura, 2008). A szociális tanulás elmélete inkább azt állítja, hogy a személyes tényezők, köztük a kognitív eredetű „én”, determinisztikus szerepet játszanak a viselkedés kialakításában. A viselkedés tehát teljesen meghatározott, de a személyes tényezők az intencionalitás, az előregondoltság, az önreaktivitás és az önreflexió formájában ugyanolyan okozati meghatározói a viselkedésnek, mint a környezetben működő esetlegességek.

Források

Bahr, S.J., Hoffmann, J.P., Yang, X. (2005). Parental and peer influences on the risk of adolescent drug use, *J Prim Prev.* 26 529-551. <https://doi.org/10.1007/s10935-005-0014-8>.

Bandura, A., (2008). The reconstrual of “free will” from the agentic perspective of social cognitive theory, in: J. Baer, J.C. Kaufmann & R.F. Baumeister (Eds.), *Are We Free? Psychology and Free Will*, Oxford University Press, NY, pp. 86-127.

Center for Substance Abuse Treatment, (2004). Treatment improvement protocol (TIP) series No. 39. Chapter 2 Impact of substance abuse on families, *Substance Abuse Treatment and Family Therapy*, Substance Abuse and Mental Health Services. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK64258/>

Cole, J., Sprang, G., Silman, M., (2018). Interpersonal trauma exposure, trauma symptoms, and severity of substance use disorder among youth entering outpatient substance abuse treatment, *J Child Adolesc Trauma.* 12 341-349.

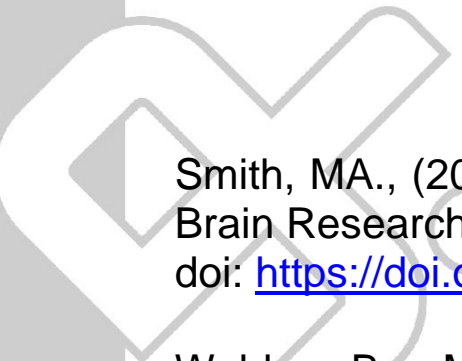
Fazzino, T.L., Raheel, A., Peppercorn, N., Forbush, K., Kirby, T., Sher, K.J., Befort, C., (2018). Motives for drinking alcohol and eating palatable foods: An evaluation of shared mechanisms and associations with drinking and binge eating, *Addict Behav.* 85, 113-119.

<https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2018.04.025>

Koob, G.F., Mason, B.J., (2016). Existing and future drugs for the treatment of the dark side of addiction, *Annu. Rev. Pharmacol. Toxicol.* 299–322.

<https://doi.org/10.1146/annurev-pharmtox-010715-103143>.

Salvy, S.J., Pedersen, E.R., Miles, J.N.V., Tucker, J.S., D’Amico, E.J., (2014). *Proximal and distal social influence on alcohol consumption and marijuana use among middle school adolescents*, *Drug Alcohol Depend.* 144, 93–101.

Smith, MA., (2020). Social Learning and Addiction, Behavioural Brain Research.

doi: <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2020.112954>

Walden, B., McGue, M., Lacono, W.G., Burt, S.A., Elkins, I. (2004). Identifying shared environmental contributions to early substance use: the respective roles of peers and parents, *J Abnorm Psychol.* 113, 440-450.

<https://doi.org/10.1037/0021-843X.113.3.440>.

Yule, A. M, Wilens, T. E., Martelon, M., Rosenthal, L., Biederman, J., (2018). Does exposure to parental substance use disorders increase offspring risk for a substance use disorder? *A longitudinal follow-up study into young adulthood, Drug Alcohol Depend.* 186, 154-158.